

İntikam: Adaletin Estetiği

Yrd. Doç. Dr. Yavuz Adugit

Özet

Duyguları kötülükten sorumlu tutarak insanlığın dünyasından uzaklaştırma gayreti içinde olan felsefi yaklaşım yaygınlık kazandıkça, insanın kendi kendisiyle yürüttüğü ve gün be gün yoğunluğu artan savaşımın sonuçları ona duygulardan geleceği tahmin edilenle kıyaslanılmayacak ölçüde zarar veriyor. Yaşamına canlılık ve renk katan duygularını düşman gibi görmeye başlayan insan adeta çoraklaşıyor. Peki ama bu zararlı mücadeleye rağmen, birer yaşantı olarak insanın yapısının asıl kurucu öğeleri olan duyguların engellenmesi olanaklı mıdır? Bu yazı bu soruya intikam bağlamında cevap aramayı amaç ediniyor; çünkü reddedilmesinin gerekliliği en çok vurgulanan duyguların başında o geliyor. Çalışma duyguların neliğine, nesnesine ve nedenlerine yönelik kimi kavramsal çözümler ve ayırmalarla intikamın -dolayısıyla tüm duyguların- hem gerekli hem de zorunlu olduğu sonucuna varıyor.

Anahtar Kelimeler

intikam
adalet
duygu
akıl
iyi
kötü
sanat

REVENGE : AESTHETIC OF JUSTICE

Abstract

As the philosophical view which tries to keep the emotions away from the world of humanity by holding them responsible for evil becomes widespread, the results of the struggle which the human being makes against himself/herself and which increase in intensity day by day, inflict a detrimental effect incomparable to the one supposed to be coming from emotions. The human being is beginning to see as an enemy the emotions which make life vivid and colorful, and is himself/herself becoming almost a waste. But, in spite of this detrimental struggle, is the prevention of emotions which are the constitutive elements of the human being, possible? This paper aims to answer this question in connection with revenge, because, among the emotions emphasized to be repudiated, revenge comes on the forefront. This study, by employing conceptual analysis and by making distinctions concerning the whatness, objects and causes of the emotions, arrives at the conclusion that revenge -thereby all emotions- is/are both indispensable and necessary.

Keywords

revenge
justice
emotion
reason
good
evil
art

Felsefe tarihine evrene, dünyaya, insana ilişkin sorunlara dair olası çözüm önerilerinin tarihi olarak bakılabilir; çünkü her filozof, kendi çağının sorunlarınıca harekete geçirilir. Ne var ki bu yargıdan, filozofun, yalnızca sorun çözen bir meslek grubunun üyesi olduğu sonucunu çıkartmak vahim bir hata olur; zira filozof, felsefe tarihinde karşısına çıkan sorunlarla boğuşurken, aynı zamanda, bilincinde olsun ya da olmasın, bu tarihe yeni sorun tohumları eker; çünkü ister doğru ister yanlış olsun, bir soruna ilişkin her çözüm önerisi yeni sorunlara gebe dir. Sorunlar ile çözümler arasındaki akış diyalektik bir karakter taşır.

Halihazırda varolan sorunları hareket noktası olarak kullanarak insanın dünya içindeki yerini ve bu dünyada kabul edilebilir bir yaşamın olanaklarını sorgulayan filozofları -özellikle etik filozoflarını- öteden beri meşgul eden sorunların başında, denilebilir ki, insan eylemlerinin gerisinde yatan kaynak ile onun doğasına ilişkin sorunlar gelir. İnsani değerler bakımından kabul edilebilir bir yaşam, insan etkinlikleri ve eylemleri aracılığıyla biçimlendiğine göre, bu eylemlerin kaynağını bulmanın, yaşamın aksaklıklarını gidermede eşsiz bir kılavuz olacağı inancına sıkıca sarılan filozofların, bu kaynağı her yönüyle aydınlatmak için tüm enerjilerini ve zamanlarını harcamaları ancak doğal karşılanabilir. Bu nedenle, insan eylemlerinin -ama etik bağlamda- kaynağı sorunu, Platon'dan günümüze, insanla ve insanın dünyasıyla ilgilenen filozofların eserlerinde şu ya da bu şekilde karşımıza çıkar.

Elbette, filozofların bu duygulandırıcı niyeti cezbedicidir. Ama tarih boyunca bu spesifik soruna yönelik sundukları çözüm önerileri aynı hayranlığı uyandırmaktan oldukça uzaktır. Kimi ince ayrıntılar bir tarafa bırakılırsa, felsefe tarihinde genelde insan eylemlerinin kaynağına dair iki öneri her daim güncelliğini korumuştur. Filozofların önemli bir kısmı bu kaynağın akıl, diğer bir kısmı ise duygular olduğunu iddia eder. İlk iddia akılcı, ikincisi ise duygucu yaklaşımdan gelir.

Ne var ki, sorunun çözümüne dair her iki yaklaşımdan gelen öneriler, yeni bir sorun olarak felsefe tarihi kayıtlarına geçer. Böylelikle, filozofların vardığı sonuç, bir yandan niyetlerine aykırı düşerken, diğer yandan her iyi niyetli çabanın iyiyle sonuçlanamayabileceğini kanıtlar; zira negatif biçimiyle, dünyayı kötülüklerden temizleme çabalarına bir katkıda bulunmak, pozitif biçimiyle, daha insani bir dünyaya kapıyı aralamak olarak açık bir dille ifade ettikleri amaçlarının kestirilemeyen sonucu, ister akılcı yaklaşım ister duygucu yaklaşım referans alınsın, özü

itibariyle yaşamın temel bileşenlerinden kimilerine yönelik bir saldırıya dönüşür. Böylece her bir yaklaşım, insanın yapısının asli özelliklerinden birini -ya da birkaçını- yadsır ve dolayısıyla bu özellikler aracılığıyla şekillenen yaşamı kısırlaştırır. Daha açık ifade edilirse, akılcı yaklaşım duyguları, duygucu yaklaşım da akli, yaşamın istenmeyen müdahalecisi konumuna iter. Bu olabildiğince şaşırtıcı ve hayal kırıklığı yaratıcı bir durumdur; çünkü bu istikamette yüründüğünde, yolun sonu, insanın yapısında, onun aleyhine işleyen kimi -yapısal- yeti ya da güçlerin olduğunu açık ya da örtük bir biçimde savunmaya varır. Böylece insan, akılcıların penceresinden duyguların doymak bilmez isteklerine esir düşmüş, duygucuların penceresinden ise aklın felç edici hesaplarının karşısında eli kolu bağlı bir varlık olarak görülür. Artık bu geleneksel tartışmanın sınırları içinde hem aklın hem de duyguların yaşamın vazgeçilmez düzenleyicileri olduğunu iddia etmek olanaksız hale gelir. Bir kez akıl ve duygular bir arada yaşamaya asla alışamayacak iki ezeli ve ebedi düşman olarak ilan edildi mi, biri ya da diğeri sadece yaşamı zayıflatan, decadence'a uğratan bir güç olarak damgalanmış olur. Demek ki Tanrı ya da doğa; yani insanın yapısının bir kısmını yine kendisine düşman yapan şu cilveli varlık, onu kendi kendisiyle bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadeleye sürükleyerek cezaların en ağırıyla cezalandırmış olur.

İnsan eylemlerinin kaynağına ilişkin tartışmaları başlatan sorunların nedenleri ile bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini ve bu önerilerin bizzat kendisinden doğan yeni sorunları tespit etmek, incelemek, değerlendirmek ve kimi olası çözüm önerilerinde bulunmak, elbette, hem felsefe tarihi hem de insanın pratik sorunları açısından oldukça önemlidir. Ancak bu yazı, gerisindeki kaygı doğrudan bu sorunla ilgili olmadığından, bu türden bir işe adanmamıştır. Fakat kaygı, felsefe tarihinde yapılagelen bu tartışmanın yarattığı sonuçlardan doğmuştur. Bu nedenle yazının amacı, söz konusu tartışmanın sonucunda kötücül olarak damgalanan bir duyguya; yani intikama dair kimi tespitlerde bulunmaktır.

Yazının gerisindeki kaygıyı doğuran bu tartışmadır; çünkü duyguların değerine ilişkin değer yargıları özsel olarak bu geleneksel tartışmanın ürünüdür. Bunun nedeni gayet açıktır: Hutcheson, Shaftesbury, Hume, Max Scheler, Nicolai Hartman, Zygmunt Bauman gibi duygucu yaklaşımı benimseyen çok sayıda filozof olmasına rağmen, felsefede hakim anlayış duygulara kuşkuyla bakılması gerektiğine

ilişkindir. Üstelik bu yaklaşım felsefeyle sınırlı kalmamış, yaygın bir kanı olarak geniş bir alana yayılmıştır. Bu nedenle filozofların büyük çoğunluğunun önemli eserleri, duyguların "kötülüğünü" ilan eden belgeler olarak okunabilir. Bu fikirlerin, elbette, farklı varyasyonları olmuştur. Örneğin Platon genel olarak duyguları sakıncalı görürken, Kant saygı hariç, diğer tüm duyguları erdemli yaşamın düşmanları olduğunu düşünür. Buna karşılık, Aristoteles ve Schopenhauer sevgi, merhamet, acıma gibi duyguları iyi; haset, intikam gibi duyguları ise tamamen kötü olarak ilan ediyorlar. Ne var ki, tüm bunlar, duyguların insanca yaşamın önündeki en bilindik engeller olduğuna dair genel kanıyı yıkmaya yetmemiştir. İnsan, kendi doğasının "insani" güçlerini kullanacaksa, vahşi-hayvani doğasının ifadesi olan ve bu anlamda insanlığının önünde büyük bir tehlike olarak duran duygularından mümkün olduğunca kurtulmalıdır.

Ancak dağınık bir dünyanın güvenilmez mimarları tarafından kullanılan çürük hammaddeler olarak duygular arasında kötülük bakımından bir sıradüzen yaratmayı da ihmal etmemişlerdir filozoflar; çünkü her duyguya aynı kötücül etiketi yapıştıracak herhangi bir iddianın, aynı zamanda aşırılığı nedeniyle kendi güvenilirliğini de tehlikeye atacağına bilincindedirler. Ve intikamı, bu sıradüzende en üst basamaklardan birine yerleştirmek için ikna edici bir dil kullanmaya gayret etmişlerdir. Bu nedenle belki de, en kolay reddedilen duyguların başında intikam gelmiştir tarih boyunca. Kavramın kendisi dahi tahammül sınırlarını zorlamaya yetmiştir. Öyleyse kuşku uyandırıcı, güven sarsıcı, korkutucu olan intikam, insanlığın yurdundan bir an önce sürülmelidir. Öyle ki, kimse onu reddetme konusunda gerekçeler bulmak için bile kafasını kurcalamak zorunda değildir. Gerekliliğini savunmayı bir tarafa bırakın, gereklerini yerine getirmek bile hiç tereddütsüz inkar edilmiştir. İntikamın doğal bir duygu olduğunu kabul etmek, insani bir yaşam için zorunlu olduğunu iddia etmek, kötülüğü yeryüzünde mubah kılmaya çalışan barbar kişilerin art niyetlerinin, sapkın düşüncelerinin sonucu olarak görülmüştür.

Peki ama, bu reddin nesnel bir temeli var mıdır? Olup-bitenler karşısında içimizi yakarcasına güçlü bir etki uyandıran bu derin duygunun insanın yaşamından tamamen uzaklaştırılabileceğine dair garip inanca dayanan bu iddianın gerekçesi ya da dayanağı ne olabilir? Bir duygu olarak hissedilip, ama taleplerine suskun kalınabilir mi? Bu

soruları cevaplandırmak, ancak duyguların neliğini araştırmakla mümkündür.

Duygular, en genel ifadeyle, psikik fenomenlerdir. Psikik fenomenler ruhla ilgili olduklarından, duygular bedensel etkilenimler ya da güçler değil, Aristoteles'in diliyle ifade edilirse, ruhta olup biten şeylerdir¹; çünkü duyulanmaktan ziyade hissedilirler. Beden aracılığıyla değil, ruh aracılığıyla duygulanır insan. Öyleyse, duyguların mekanı beden değil, ruhtur. Başka bir ifadeyle, insan bedene sahip olduğu için değil, ruha sahip olduğu için duygulanır. Örneğin saygı, bedensel bir organın ya da beden belirlenmiş bir kısmının, herhangi bir olay, olgu, durum yahut kişi karşısında duyduğu bir duygu değil, ruhun bunlardan etkilenmesiyle doğan bir duygudur. Ancak bu, duyguların bedenle hiçbir bağlantıya sahip olmadıklarını imlemez. Duygular, beden duyguları değildirler, ama her duygunun bedenle bir bağı vardır; zira her duyguyla birlikte bedende bir değişim olur. Sevgi duygusuyla kalp çarpar, gözbebeklerinde, duruma göre, büyüme ya da küçülme olur, ses tonu yumuşar... Korkuyla birlikte, kol ve bacaklarda titreme, yüzde sararma... olur. Öyleyse duygular ruhta olup biten, ama bedende değişimler yaratan psikik fenomenlerdir. Psikik fenomenler olmaları, duyguların yaşantılar olduklarını gösterir; çünkü her psikik fenomen bir yaşantıdır. Ama her yaşantı bir psikik fenomen değildir. Yaşantı, bir kişi, eylem, durum, olay ya da olgu sonucunda doğan bir etkilenimdir; belli bir kişiye, eyleme, duruma ya da tutuma verilen anlam karşısında yaşanan, duyulan her şeydir. Yaşantı bir şey değil, bir durum, bir süreçtir. Bu nedenle duygular insanda hazır bulunmazlar, yaşanarak varlığa gelirler. Süreç ya da durum olmaları, bu yaşanma halinden kaynaklanır. Yaşantı, yani bir şeyi yaşama hali, bir oluşa bir akışa işaret eder. Bu anlamda, duygu diye bir şey yoktur, daima birer yaşantı olarak ortaya çıkan, somutlaşan ve bu somutlaşmayla hem varlık hem de belirli bir ad kazanan duygular vardır.

Bir duyguyu ret ya da inkar etmenin nesnel bir gerekçesinin olup olmadığına ilişkin sorunun cevabının ipuçları tam da yaşantı kavramında belirir; çünkü herhangi bir yaşantıyı reddetmenin nesnel bir temeli varsa, bir duygunun da vardır, yok eğer her yaşantı zorunlu olarak yaşanacaksa, bir duyguyu reddetmenin de hiçbir geçerli temeli

---

1. Daha geniş bilgi için bkz Aristoteles, *On the Soul* Cilt VIII, çev. W.S. Hett, (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press), 2000. Veya Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, (İstanbul: ALFA Basın Yayım Dağıtım), 2000. Veya Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul: YKY), 1998.

olmayacaktır. Bir yaşantı, yaşantı olarak varlığını ne şekilde açığa çıkartırsa çıkartsın, görünür hale geldiği andan itibaren yaşanmak zorundadır; çünkü yaşantının varlığa gelmesi, mantıksal olarak neden ve nesnesinin varlığını öncelemesine rağmen, olgusal olarak onlarla eş zamanlıdır. Bir yaşantı yaşanmaya başlanmışsa, nedeni ve nesnesi belirlemiştir, onu hazır hale getirmiştir. Saygı için, örneğin, birine ve onun saygı duyulması niteliklerine ihtiyaç vardır. Bu ikisi bir araya gelmişse, saygının taşıyıcısı, karşısındakine saygı duymak istemezse dahi duyacaktır. Kant'ın deyişiyle, bedeni eğilmese de, ruhu eğilecektir²; zira saygının zorunlu gereklilikleri hazırdır. Sevecek kişi, sevicecek niteliklerle donatılı biriyle karşılaşarsa, sevgisinin önüne geçemez. Öyleyse herhangi bir yaşantıyı engellemenin, yolunu tıkamanın, yönünü değiştirmenin imkanı yoktur. Yaşantı kesindir, zorunludur. Her nasılsa, öyle yaşanmak zorundadır. O halde, bir yaşantı olarak bir duyguyu da reddetmenin, engellemenin olanağı yoktur.

Bu akıl yürütme takip edildiğinde, tam da ürkütücü bulunan o "malum" sonuca ulaşıyoruz. Her yaşantı yaşandığı anda yaşanmak zorundaysa, her duygu bir yaşantıysa, intikam zorunludur. Bu sonuç, duygulara ilişkin genel belirlemelerden zorunlu olarak çıkar. Öyleyse yapılması gereken şey, bu zorunluluğun doğasını göstermektir.

İntikam bir duygu olduğuna göre, elbette her duygu gibi bir nesnesi ve bir nedeni olacaktır. Bu kaçınılmazdır. O halde nedir intikamın nesnesi ve nedeni? Duyguların nedeni ile nesnesi sık sık karıştırılarak, nesne çoğunlukla neden olarak görülüyor. Oysa bir duygunun nesnesi, onun yöneldiği şey, nedeni ise o nesne karşısında uyanmasına yol açan şeydir. Bu durumda intikamın nesnesi, genel olarak, belirli bir kişi ya da bir grup insan; nedeni ise, o kişi ya da gruba ilişkin bilişsel bir veri; yani bir bilgi, bir düşünce, bir fikir, bir kanı ya da bir inançtır. İntikam duygusunun varlığa gelmesi için bu iki koşul zorunludur, ama ikisi bir araya geldiği an intikam zorunludur.

Nedeni her zaman bilişsel nitelikte olduğundan, intikam, kendi nesnesiyle dolaysız bir karşılaşmayla uyanmaz. Başka bir ifadeyle, intikamın nesnesi saf, "orada duran" bir nesne değildir. İçinde bulunduğu durumla ya da yapıp-ettikleriyle, tavır ve tutumlarıyla karşı karşıya

---

2. Daha geniş bilgi için bkz. Kant, Immanuel, Pratik Akılın Eleştirisi, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, (Ankara: TFK Yayınları), 1999.

gelen bir nesnedir; çünkü fenomenolojik bir dil kullanılırsa, intikam da herhangi bir duygu gibi yönelimseldir. O nesnenin kendinde varlığına karşı uyanmaz, kendisinin bizatihi durumunun ya da eylem ve edimlerinin anlamlandırılmasına ya da yorumlanmasına karşı uyanır. İntikamın nedeni tam da bu anlamlandırma ve yorumun kendisidir; zira her bilgi, düşünce, kanı ya da inanç bir anlam ve yorum örneğidir. Sözgelimi, belirli bir durumdaki intikamımın nesnesi, benimle aynı iş yerinde çalışan bir meslektaşım, nedeni ise, onun bana haksızlık yaptığına ilişkin bilgim, düşüncem, kanım ya da inancımdır. Ama nesnenin anlamı ya da yorumu her durumda adaletle ilgilidir. Bu nedenle, intikamın nesnesine ilişkin bilgi, düşünce, kanı ya da inanç, her halükarda adaleti referans alır. İntikamın nedeni, kesinlikle ilkin ve doğrudan bir başkasının göreceği ya da görmesi istenen zarar değildir, onun bize, yakınlarımıza ya da masum insanlara haksızlık yaptığına ilişkin bilgi ya da inançtır. İntikam kör bir "dürtü" değil, adaletle ilişkin en açık bilinçten doğan bir duygudur. Huzursuzlukların en yakıcı olanına neden olan, insanı kemiren, içten içe eriten bu duygu ilksel olarak başkasına zarar vermeye yönelmez, hiçbir biçimde ihlal edilmemesi gereken adaletin buyruklarına karşı gelinmiş olması karşısında zedelenmiş olan adalet duygusundan doğan huzursuzluğu gidermeye yönelir. O halde adaletsizlik yapan kişi, intikam duygusunun nesnesidir, nedeni ise onun adaletle aykırı olan eylemlerine ya da tutumuna dair sahip olunan bilişsel verilerdir. Öyleyse intikam genel olarak adaletsizliğe karşı bir haykırıştır. Ama bilişsel nitelikteki nedeni, aynı zamanda amacına aykırı bir doğaya bürünmesine de yol açabilir; zira her bilişsel veri yanlış olma ihtimalini taşır. Bu nedenle, intikamın doğması için birilerinin belirli bir durumda gerçekten adaletsizlik yapmış olması gerekmez, onun adaletsizlik yaptığına inanılması yeterlidir. Tam da bu nedendir ki, adaleti talep eden intikam en istenmedik adaletsizlikle sonuçlanabilir. Ama kötü niyetten, bir çıkar ya da zarar verme isteğinden değil, değerlendirme yanlışlığından ya da bilgi eksikliğinden doğan bir adaletsizlikle...

Bu iki koşul -neden ile nesne- bir araya geldiğinde, intikam bir yaşantı ve bir duygu olarak kaçınılmazdır. Hiçbir şekilde insana yabancı olmayan bu duygu, her bir kişi için bilindikdir. İntikam, uyandığı andan itibaren en güçlü duygulardan biri olarak kendini dayatır; çünkü yoğundur ve kışkırtıcıdır. Bağışlamayı kabul etmez, ödüller karşılığında boyun eğmez, kural ve ilkelere riayet etmez. Bilindik herhangi bir vazgeçiş nedenine "evet" diyecek kadar uysal davranmaz. Uyanır ve adaleti talep eder. Öyle ki, tüm duyguların en dayanılmazı olan aşka dahi

üstün çıkar. Aşkına duyduğu derin sevgiyi, yaşlı gözlerle intikama kurban eden bir kadın ya da erkek her zaman çıkmıştır.

Bu yüzden tüm soyut kuramsal taleplere rağmen, insanın iç talebi, duygusal beklentileri kesinlikle intikama yöneliktir. Bu beklenti öyle yakıcıdır ki, yaratmak istedikleri ahlaki dünyaya dair ateşli bir biçimde savundukları kuramlarına aykırı hareket ediyormuş görüntüsü vermek istemeyenler ile zaten hiçbir güç ve imkanları olmadığından eli kolu bağlı olanların kararlı ve inatçı reddedişleri onların bu duyguyu taşımadıklarının göstergesi değildir. İlk gruptakiler yalnızca adını değiştirirler. En radikal biçimde intikam alıyorlar, fakat adı artık cezadır. Böylece bu duygunun yalnızca sonuçlarından ve duygunun taleplerini yerine getirme yöntemlerinden birini onun yerine ikame ederler. İkinci gruptakilerin ona dünyalarını kapattıklarına dair söylemelerinin altındaki gerekçe çok daha vahimdir; zira intikama karşı kullandıkları dilde gizli bir biçimde varlığını hissettiren şey, intikamın yalnızca başka bir zamanda başka bir aktörün sorumluluğuna devredilmiş olduğudur. İntikam, "öte dünyada" söz sahibi olan kutsal öznenin sorumluluk alanına itiliyor. Bu, aslında çok da yadırganması gereken bir durum değildir. İnsan Tanrıya yaptığı kulluğun karşılığında bu kadarını isteme hakkına sahip olmalıdır. Üstelik Kutsal Metinler bunu, hem Tanrı'nın "kutsal görevi" hem de ezilen insana İlahi Adaletin kesinlikle gerçekleşeceğine ilişkin bir hakikat belirtisi olarak sunuyor. Bu nedenle, bu ikinci gruptakiler, adaletin şu ya da bu şekilde tecelli edeceğine ilişkin inançla yaşıyorlar. Bu dünyada yapılan her şeyin karşılığının öte dünyada verileceği inancı, kötülükler baz alınarak bakıldığında, Tanrı cephesinde bir ceza olarak anlaşılabilir, insan cephesinde en net biçimiyle intikamdır. Tanrı kendi hesabına birilerinin intikamını almıyor, yalnızca adalet dağıtıyor; çünkü kendisine yönelmediği sürece herhangi bir eyleme ya da tavra gösterilen hiçbir tepki intikam değildir, sadece cezadır. Ama Tanrı'yı göreve çağırmak, aslında Tanrı'yla bir ölçüde yakınlık kurmak demektir. Tam da bu nedenle, insan, yakarıları aracılığıyla Tanrı ile kurduğu yakın bağ sayesinde bu tanrısal tepkiyi intikam olarak görüyor. İntikama yönelik her türden kuramsal ret, aslında ya çocuksu bir iyi niyetin ya da en rahatsız biçimiyle can sıkıcı bir kurnazlığın somut göstergesi olarak karşımıza çıkıyor. Çarmıhın herhangi bir ceza olmaktan çıkıp kutsal bir sembole dönüşmesinden bu yana, nihai ahlaki tutumun en sarsıcı örneklerinden biri olarak sunulan, bir yanağımıza atılan tokadın karşısında tüm soğukkanlılığımızı koruyarak uysal bir biçimde diğer yanağımızı da hasmımıza çevirmemiz gerektiğine yönelik önerinin daima tokat atanlar

ya da atmaya yeltenenler tarafından savunulması bundandır. Eğer her insan Tanrı'nın çocuğu payesine sahip olmuş olsaydı, bir sorun kalmazdı, ama ne yazık ki Tanrı'nın yalnızca bir oğlu vardı. Fakat Tanrı'nın iyilik adına her şeyi uysal bir biçimde kabul etmeye hazır oğlu dahi, aslında bu tavırlarına rağmen intikamdan vazgeçmiyor. O, söylemiyle ve boyun eğişiyle intikamı reddetse de, dahası hasımları için babasından af dilese de, intikamı babasına devretmekte bir sakınca görmüyor. İntikam reddedilmemiştir, yalnızca zamanı ertelenmiştir. Öte dünya inancının boş ya da hakikat olması hiçbir şey değiştirmez; çünkü önemli olan belirli bir süre içinde intikamın nesnesine hak ettiği karşılığı vermek değildir, o karşılığın verileceğine ilişkin sağlam inançtır. Ve intikamın kutsalla olan bu bağı öyle sıkıdır ki, mitlere kadar gider; çünkü insan yalnızca yeryüzündeki varlıklara karşı kabahat işlemez, kabahatlerinin sınırları gökyüzüne ulaşacak denli geniştir. Tanrısal kayranın egemen olmasını sağlayan tanrısal buyruklarla kurulan tanrısal düzene yönelik hareketlerin bedeli, elbette saf bir cezayla geçirilecek kadar donuk olamaz; zira artık tanrıların kendilerine yönelik duyguları ve kişisel beklentileri işe karışır. Ve bu kabahatlere duyulan ilk tanrısal intikam, Pandora'nın yaratılması olarak tezahür eder. Pandora, her daim tanrıların şimşeklerini üzerine çeken insana kızan Zeus'un ilk ve aynı zamanda yeryüzünde görülebilecek en sert intikamı olarak tarihe geçer. Böylece köklü bir duygu olarak intikam yalnızca insanlarla sınırlı kalmaz, tanrıların yüreğini de fetheder. Mitler ve dinler, tanrıların bu duygudan kesinlikle bağışık olmadığını zaten açık bir biçimde anlatırken, ilk intikam alıcı da bir tanrıça olarak yine kutsal bir varlık olur. Nemesis, intikamın kesinlikle tanrılar tarafından dahi üstesinden gelinemeyecek, kolay bir biçimde bir köşeye terk edilemeyecek bir duygu olduğunu kanıtlamakla kalmaz, aynı zamanda duygulara ve özellikle de intikama ilişkin kuşkulu gereksinimin örtük onayı olarak görevini icra eder. Böylece tarihsel olarak "yıkıcı ve yırtıcı" bulunan bir duygunun sorumluluğunu dışı olana devreden, tüm asaleti, erdemi, değeri, bilgeliği erkeklige özgü gören bakışın kökleri tanrısal düzenin bizzat kendisinde bulunur. Kadınlığın kutsal olanla bağı yine "kötü olan" aracılığıyla kurulur. Öyleyse intikam, tanrılar nezdinde kötü olan bir gerekliliktir. Ama tanrıların aralarında yaptıkları iş bölümünün amaçlarını ve adaletsizliğini sorgulamayı bir tarafa bırakırsak, tanrıça Nemesis, intikamın hiçbir şekilde bir kenara bırakılamayacağını ve insanın ona sürekli başvuracağını kanıtlar. Fakat intikamı ilk atalarından miras alan sonraki tanrılarımız, kadını bu zor ama istenmedik ve "asaletten yoksun" görev için bile uygun görmediler. Tanrıçaların yerine doğayı devreye soktular. Nuh Tufanı bu yeni intikam türünün ilk

örneğidir. Daha sonra ardı arkası kesilmeyen depremler, volkanik patlamalar, seller tanrıların birer intikamı olarak sunulur kutsalın temsilcileri tarafından. Öyleyse şimdiye değin kutsal varlıkların ve insanların yüreğine işlemiş olan bu duygu, bundan sonra da işlemeye devam edecektir. Hiç kimse varolanın olmadığını söylemekle nesnelere ya da yaşantılar dünyasının sınırlarını çizemez. Kişisel olan, kişilerin duygu dünyasında yerini alan, kullanılıp kullanılmayacağı yalnızca kişilerin tasarrufunda olan ve yine ancak kişisel tercihle yumuşatılabilen bir duyguyu, kurumlar, kuramlar ya da kurallar aracılığıyla denetleyerek yok etmek hiçbir şekilde olanaklı olmadığı gibi gerekli de değildir.

Peki, "bu haşarı, bu zalim duygunun" zorunlu olduğu düşüncesi", kötülüğü zorunlu hale getirmez mi? İntikamın zorunlu olduğuna ilişkin iddia, bir değer yargısı cümlesi olarak iş görmüyor. İyiyeye ve kötüye dair kaygılar taşıyor. Bir olgu cümlesidir ve yalnızca olanı bildiriyor. Betimliyor, durumu ortaya koyuyor. Dahası, bu yargı, iyi ve kötüyü tahtından indirmeye dahi yeltenmiyor. İyi ve kötüyle ne bir kavga girişimidir ne de onlara bir destek... İyi ve kötü bakımından nötr bir yargıdır. Suyu-sabuna dokunmuyor, ama suyun ve sabunun el yıkamaya yaradığını bilmesine rağmen, her zaman eli kirden arındırmadığına dair hakikati de gözden kaçırmıyor. Bunun ötesinde bu yargıya, iyi-kötü perspektifinden bakılacaksa, bu, bir yandan aklın duyguya, düşünmenin hissetmeye, akılcılığın duygusallığa karşı kayıtsız şartsız üstünlüğüne fena halde takılıp kalan gelenekten ve duygular arasında iyi ve kötü bakımından bir derece ayırımı yapan o çok ama çok eskilere dayanan alışkanlıktan kaynaklanıyor. Özellikle sosyal bilimlerde ve felsefede yüzyıllardır duygulara iyi ve kötü karşıtlığı çerçevesinden bakan hakim anlayışın yarattığı alışkanlıktan... İntikamın, öfkenin, kinin, nefretin... mutlak bir şekilde kötü olduğuna, buna karşılık sevginin, saygının, merhametin... mutlak bir biçimde iyi olduğuna öyle kesin bir biçimde vurgu yapılıyor ki, bu anlayışın dışına çıkmak pek kolay görünmüyor. Oysa hiçbir duygu doğduğu bağlamdan, bağlı olduğu gerçeklik koşullarından bağımsız bir biçimde iyi ya da kötü olarak etiketlenilemez. Zalim birine gösterilecek merhamet hiçbir biçimde dünyaya iyilik katmadığı gibi, her sevginin ya da saygının değer koruduğu da iddia edilemez. Öfkenin adaleti koruduğu çok görülmüştür, ama yanlış kişiye duyulan herhangi bir sevginin nice değerler harcadığı da çok görülmüştür.

Duyguların değerine yönelik bu peşin hükmün, genelde değer yargılarını daha az işe karıştırdığı ya da hiç karıştırmadığı varsayılan sosyal bilimlerle felsefeden geliyor olması kafa kurcalayıcıdır. Bu konuda, belki de, en sağlam yardım sanattan alınabilir; zira görünen o ki, sanatın duygulara karşı tutumu, yaygın kanının aksine, çok daha geniş ve esnek. Nietzsche'nin çığlıklarının kökleri sanatın soylu toprağında yeşerir³; çünkü insan yapısını "iyinin ve kötünün ötesinde" bir bakışla ele alarak, insana, insanı olduğu biçimiyle ve daha açık gösteriyor. Sanat insana insanı gösteren pürüzsüz bir aynadır. Kaygısı insana değer atfetmek değil, onu anlamak ve tüm karmaşıklığıyla göstermektir. Ama bunu yaparken, genel tespitlerle çok fazla yol alınmayacağını biliyor. İnsanın her bir yönünün, her bir özelliğinin yaşamın içinde canlandığını, etkinleştiğini, kendine özgü işlevlerini gerçekleştirdiğini biliyor. Bu yüzden, insanın varlık yapısının temel bileşenlerine "biçilmiş değerlerle" yönelmiyor, yaşam içinde nasıl değerlendiklerini betimliyor.

Bu bakışla duygulara yönelen sanat, onların nesnelere, nedenlerine ve sonuçlarına her ne iseler öyle betimliyor ve belirli durumlarda belirli duygulardan doğabilecek olası eylemleri insana önceden göstermeyi amaçlıyor. Bütün etkinliklerin en zengini payesini hak eden sanat, yaşamın toprağına kök salarak, her yaşantının milyonlarca neden ve sonucu olduğunu dolaysız bir biçimde görüyor. Hiçbir yaşantının, hiçbir duygunun, hiçbir eylemin ve elbette bütün bunların faileri olarak hiçbir insanın tamamen bir diğerine benzemediğini, her birinin tek ve eşsiz olduğunu ön kabul olarak alıyor. Ve yapmak istediği şey, insanı mümkün olduğu ölçüde bu çeşitlilikle karşı karşıya getirmektir. Elbette bu, sonuçların iyi ve kötü olmadığı ya da olamayacağı gibi ilginç bir bildirimde bulunduğu anlamına gelmiyor, sadece iyi ve kötünün durumun gereklerine bağlı bir şekilde biçimlendiği açık olgusuna bağlı kaldığı anlamına geliyor. Belirli bir durumda iyi olanın başka bir durumda kötü olabileceğini görüyor. Ama bu bir görelilik değildir; çünkü kişilere değil, durumlara göndermede bulunuyor. "Kişiye göre" değil, "perspektiflere göre", perspektifler içinde konumlandırılan "durumlara göre" iyi ve kötüyü gösteriyor. Soyut, ezbere bir "iyi" ve "kötü" tanımından hareket etmiyor, onları yaşamın içinde her seferinde yeniden içeriklendiriyor. Her sanat eseri bu durumlardan birinin ifadesidir.

---

3. Alexander Nehamas'ın Edebiyat Olarak Hayat adlı eserinde belirttiği üzere, Nietzsche dünyaya genelde sanki bir sanat yapıtıymış gibi, özelden ise edebi bir metinmiş gibi bakar.

Perspektif duruma müdahale edebilir, ama durumun kendisi değildir. Bu nedenle her sanat eseri, bir durumu belirli bir perspektifle gösteren küçük bir dünyadır.

Sanatın bu avantajlarını kullanan Alexandre Dumas, hayranlık uyandırıcı eseri Monte Cristo Kontu'yla, belki de tüm insanlık tarihi boyunca intikam duygusunu en geniş ve incelikli biçimde işleyerek, sanatın yaşantılar karşısındaki tavrını dahiyane bir üslupla gösteriyor. Üstelik eserin benzersiz kurgusu, olayların ustaca seçimi ve ritmik akışı, olaylar arasında kurulan incelikli bağ ve kullanılan içli dili dolayısıyla bu duyguya gösterilen geleneksel tepkiyi sarsmakta gecikmiyor. Eser daha başta, intikamın en şiddetli biçimiyle iyi yüreklerde alevlendiğini ima etmekle zaten büyük değerini göstermiş oluyor. Edmond Dantes gibi masum, saf, dürüst, özverili, yardımsever birinin, geleneksel olarak dünyaya kötülükten başka bir şey katmayan insansı varlıkların duygusu etiketini hak ettiğine kesin bir biçimde inanılan intikam yalımıyla sarılması kafaları kurcalıyor, duyguları rahatsız ediyor. Ama işte, sanatın amacının genel değer yargılarının haklılığını göstererek taraftar toplamak değil, insanı hakikatin kendisiyle en dolaysız biçimde yüzleştirmek olduğunu anlayınca, kişi bu rahatsızlığını yenerek sanatın bilge dünyasında kendine yer edinebiliyor. Sanatın amacı, "örnek" olacak şahıslar yaratmak değil, halihazırda "örnek" gösterilenlerin yaşamı sürükledikleri sefaletten kurtarmaya katkıda bulunmaktır; zira her örnek, yaygın değer yargılarına bağlı kalmanın erdem olduğunu ilan eder. Oysa sanatın kaygısı yaygın değer yargıları doğrulamak değil, onların yarattığı "örnek"lerin yavan dünyasının sıkıntılarını ve çürümüşlüğünü göstermektir. Sanat değer yargılarını haklı çıkarmanın peşinde değildir, bizzat değer yaratır. Bu nedenle Dumas, karakterinin portresini çizerken, genel kanıyı yerle bir etmekten kaçınmayarak, insanın bilincini felce uğrattırıyor. Eserin genç karakteri Dantes'in kötülükle hiçbir bağı olmayan iyi yüreği, intikamının şiddetini arttırıyor. Savcının karşısına çıkıyor ve kendini şöyle betimliyor: "...babamı severim, Mösyö Morel'e saygı duyarım ve Mercedes'e taparım" ⁴. Evet, Dantes'in yaşamına yön veren bu duygulardır. Bütün yapmak istediği, bu duyguların gereklerini yerine getirmektir; yani kendisine sonsuz bir güven duyan patronu Morel'i mahcup etmemek, babasını sefaletin pençesinden kurtarmak ve Mercedes'le mutlu bir evlilik yapmaktır. Üstelik bu emellerine ulaşmak için çok fazla şeye ihtiyacı yoktur. Beklediği birinci kaptanlığa terfi

---

4. Dumas, Alexandre, Monte Cristo Kontu, çev. Aysen Altinel, (İstanbul: İthaki Yayınları 2003), s. 55.

etmekle tüm bunları kolaylıkla elde edecektir. Ama yazık ki, her mutluluk içinde karşıtını taşır. Ve her büyük mutluluk, büyük mutsuzlukları haber verir; zira ortada artık kaybedilecek bir şey vardır. Ama kayıpların da kabul edilebilirlik derecesi vardır. Dantes'in mutluluğunu kaybetme nedeni, insanı o denli rahatsız ediyor ki, nedenlerin değer sıralamasında, en can sıkıcı olanlar basamağına hiç tereddütsüz yerleştirilebilir.

Dantes, bu talihsiz genç, her iyi insan gibi hiç hak etmediğı şekilde yeryüzüne fesadın tohumlarını eken birkaç kötü kişinin yıkıcı düşüncelerine ve duygularına tüm küçük hayallerini kurban ediyor. O kendine sevimli bir dünya kurmaya çalışırken, peşine takılan iblisler varolan dünyasını da yıkıyorlar. Çalıştığı geminin birinci kaptanlığına uğrayan ve alımlı sevgilisi Mercedes'le keşişmek üzere olan yolu, mesai arkadaşı, nişanlısının kuzeni, komşusu ve krallık savcı yardımcısı tarafından cehenneme doğru çevriliyor. Maruz kaldığı iftira, insanın kötülük isteğinin dehşete düşürücü boyutunu en çıplak biçimiyle gözler önüne seriyor. Artık şunu biliyoruz: İnsanın kötülük yapması için bir kazancının olması gerekmiyor, başkasının bir şeyler kaybetmesi yeterlidir. Üstelik benlik kaygılarına esir düşmüş insan, kötülüğün tüm sınırlarını hiçbir utanç kırıntısı taşımaksızın yıkıyor. Bir çıkar uğruna yapılan kötülüğün sınırları, hiç olmazsa kazancın boyutu tarafından çiziliyor, oysa benlik kaygısı, hiçbir dış güç tarafından sınırlanamayacak kadar vahşidir. Çevresini bu kaygı tarafından harekete geçirilen insanların çevirdiğı kişinin vay haline! Dünyaya her daim kötü insanların yön verdiğine inananlar, biraz da kendi çevrelerindeki insanlardan kuşkulansalardı, belki de insanlık tarihi birçok can sıkıcı kötülüğe maruz kalmayacaktı. Ama yazık ki, insan kötülüğün kokusunu uzaktan daha iyi alabiliyor. Bu trajik durum, elbette, Dantes'i de içine alıyor. O, her şeyden habersiz bir şekilde mutlu bir dünyanın hayallerini kurarken, üstün meziyetleri, sıcak sevgisi, hak ettiklerini elde etmek üzere oluşu, rezil kişilerin dünyası üzerine mutsuzluk bulutları ekliyor. Ve ne yazık ki bu bulutlar, onun dünyasına felaket olarak yağıyor. Akıl almaz komployu hazırlayanların sinsi planı tutuyor; Dantes cehennemin yeryüzündeki minyatürü denilebilecek bir hapishaneye kapatılıyor. Çıkarlardan, benlik kaygılarından, politik beklentilerden doğan oyunlar, Dantes'i sonu belli olmayan acılara teslim ediyor.

Nişanlısı ile babasının yaşamına biraz çekidüzen vermek için uğraşırken, şimdi sevginin uzaklık karşısında alevlenen ateşi yüreğini yakıyor, aklı huzursuz edici soruların baskısına yenik düşüyor, bedeni

yeraltı dünyasının garabetlerine dahi reva görülmeyecek ağır koşullara maruz kalıyor. Karanlık bir hücrede soğuğa ve neme teslim olmuş bir beden, çok sayıda isteğe sonsuz özlem duyan bir ruh, yüzlerce soruyla uğraşan bir akıl... İç burkan bir halde olan Dantes'in acılarının çok boyutluluğu nefes almasını zorlaştırıyor. Kurtulmayı aklından dahi geçiremeyecek kadar umutsuzluğa teslim oluyor. Ama umutsuzluk çaresizlik kadar can yakıcı değildir. Her tehlike karşısında bir şekilde debelenmeye alışkın olan insan, kaybedeceğinden emin olsa bile, bir çaba içine girer ve umutlarını bu çaba besler. Ama Dantes umut edemeyecek kadar çaresizdir. Yalnızca "neden" diye sorar ve bekler.

Zaman bilincini kaybetmek, arzularını yitirmek, hayal kurmanın tatlı besleyiciliğinden ve yaratıcılığından yoksun düşmek üzereyken, hücresinin duvarından gelen sesle yeniden canlılık kazanır. Artık merak duyar, bilmek ister, sabırla tanışır. Ve bu ses yeni bir dünyaya kapıyı aralar. Gökte ve yeryüzünde hiçbir şey aramazken, yerin derinliklerinden bir şans bulur. Tutuklu yaşlı rahip, Dantes'in bu cehennemden kurtulması için yalnızca bir şans olmakla kalmaz, aynı zamanda onu yeni doğan bir çocuk gibi yaşama hazırlar. Böylece bir kez daha yaşam şok edici olanaklarından birini sunar. Hemen her insanın yaşamındaki olağandışı gelişmeler rastlantıların eseridir. Planlanmamış, uğruna çaba sarf edilmemiş olan yaşama yön verir. Tesadüfler yaşamın lokomotifidir; kişiyi en umutlu anında ölüme de teslim edebilir, her türden umutsuzluğun ortasında ayakta da tutabilirler. Zaman ve Mekanın gözlemlenemiyor oluşu, zihnin sınırsız kavrayış gücünde olmayışı dolayısıyla nedensiz, amaçsız, öncesiz ve sonrasız olarak düşünülen rastlantı, bir kez daha yaşama renk verir.

Artık umut en canlı biçimde belirir. Rahibin bilgeliğinden yararlandıkça, yaşadığı olaylara ilişkin bölük-pörçük veriler arasında bağlantı kurar, başına gelenlerin adalet duygusuna verdiği tahribatın boyutları karşısında dehşete düşer ve intikam duygusu yüreğinin derinliklerine yerleşir. Varlığını aniden ve şiddetli bir biçimde hissettiren intikam, insanı yaşama bağlayan bir güç işlevi görür çoğunlukla. Ne de olsa, adaletin yeryüzünde yeniden tesis edilmesi için yaşamak gerekir. Can sıkıcı nice kötü insanın pis kokular yayan eylemlerine maruz kalanların umutsuzlukları kolayca betimlenecek gibi değildir. Kafaları düşüncelerin boğucu fırtınasının yarattığı gel-gitlerin işkencesine maruz kalır, yürekleri daralır, içleri burkular, nefes almakta zorluk çekerler. Bir an gelir silahı şakaklarına dayarlar, yüksek bir binanın en üst katına çıkarlar,

dalgalı bir denizin karanlık derinliklerine dalgın gözlerle bakarlar... Biraz sonra Varlık olmaktan çıkacaklardır. Ama işte, intikam duygusu, o güçlü ve harekete geçirici duygu uyanıverir, yaratıcı yüzünü gösterir ve şöyle buyurur "Yaşayın! Mutlu olacağınız ve yaşadığınız için sevineceğiniz gün gelecek" ⁵. Bu sır, bu gizemli, ama dostane düşünce yüzünü gösterir. Tüm acıların en dayanılmaz olanı artık yaşamak için bir nedene dönüşür. Hem de en güçlü nedene... Dantes bununla tam zamanında karşılaşır. Her şeyin elinin altından kayıp gideceği sırada intikam duygusu yardımına yetişir. "Ölmek! Ah hayır! diye bağırdı, şimdi ölmek için bunca şey yaşamaya, bunca acı çekmeye değer miydi? Ölmek, ölme kararı vermiş olduğum zaman, eskiden, yıllar önce iyiydi; ama şimdi bu, sefil yazgıma gerçekten de büyük bir yardım olur. Hayır, yaşamak istiyorum, sonuna kadar savaşmak istiyorum; hayır, benden çalınan mutluluğumu yeniden kazanmak istiyorum! Ölmeden önce, cezalandırılacak cellatlarımın olduğunu, kim bilir belki de ödüllendirilecek dostlarımın bulunduğunu unuttuyordum? Ama şimdi beni burada unutacaklar, hücremden ancak Faria [yaşlı rahip] gibi çıkabileceğim" ⁶. İntikamın sabrın amansız düşmanı, sabrın ise, onun inatçı dostu olduğunu anlamaya başlamıştır Dantes. Sabredek ve hazırlık yapacaktır. Öyleyse intikamın, aynı zamanda varlığı koruma gibi yüce bir işlevi vardır.

Dantes bu duyguyla, yalnızca insanların kirli dünyasına meydan okumakla kalmaz, aynı zamanda ölüme de başkaldırır. Ve artık Sisypheos'un kayasından daha serttir; zira "gerçekten de bir kez hayatınızı gözden çıkardınız mı, artık öbür insanlarla eşit değilsinizdir ya da daha doğrusu başka insanlar artık sizin eşitiniz değildir, bu kararı veren kişi o anda gücünü ona katladığını ve ufkunun genişlediğini hisseder" ⁷. Dantes kendini öldürmeyecektir, ama başkaldırısı uğruna ölmeyi de göze alacak kadar ölümü kanıksayacaktır.

Hapis artık bir okuldur Dantes için; rahipten ders üstüne ders alır. Tarih okur, felsefe okur, dil öğrenir, politika hakkında bilgi alır, yaşama dair deneyimlerini dinler. Öyleyse intikam, yalnızca umutsuz kişiyi yaşama bağlamaz, aynı zamanda güç istencini de tetikler. Taşıyıcısının karşısına çıkar baş edebilecek gücü kazanmasını buyurur. Yeryüzünün adaletsizliğin hükmüne teslim olmaması için adaletin hassas duygusunu taşıyanların güç kazanması gerektiğini anlatır. ve bu güç, fiziksel

---

5. A.g.e., s, 943.

6. A.g.e., s, 164-165.

7. A.g.e., s, 410.

dayanıklılık, bilgisel donanım, dşünsel uyanıklık, çabalama isteği gibi her türden sorunla mücadeleyi olanaklı kılan tüm insani potansiyelleri, tüm yöntemleri ve yordamları kapsayacak denli geniştir.

Rahibin ani ölümü karşısında yeniden umutsuzluğa kapılsa da, artık sorunlarla daha kolay başa çıkabilecek kadar güçlüdür Dantes. İntikamın vesile olduğu gücü ilk kullanma fırsatını çok erken yakalar. Rahibin cesedini akıl almaz bir kurnazlıkla kurtuluş için bir çare olarak kullanır. Böylece rahip, yalnızca yaşarken değil, ölürken de genç dostunun yardımına koşar. Dantes artık hapisanenin karanlık dünyasından kurtulmuştur, hem de daha önce olduğundan çok daha güçlü bir biçimde... Artık yapması gereken şey, intikam almaktır.

Ama yüreğinde taşıdığı şiddetli intikam isteğine, elde ettiği tüm gücüne rağmen, Dantes'in şimdi işi daha zordur. Zira kötülerin dünyasına geri dönmüştür. Dışarıda öğrendikleri, içindeki adalet duygusunu en ağır biçimde zedelemeye devam eder. Yeryüzünde iyiliğe her daim üstün çıkmış kötülüğün bir kez daha zaferlerin en büyüklerinden birini kazandığını gözleri dolarak görür. Her zaman olduğu gibi, masum insanları cehenneme gönderenler, kendilerine yeryüzünde bir cennet yaratmışlardır. Her biri konumunu yükseltmiş, ekonomik gücünü katlamıştır; kimisi büyük bir iş adamıdır, kimisi en üst düzeyde bir politikacı, kimisi de adaletin hassas terazisine dengeli bir şekilde yük koyması gereken önemli bir hukuk adamı...

Tüm masumiyetine rağmen, yıkıma uğramış birini toplumun kurallarına tamamen riayet etmeye zorlamaya hiç kimsenin gücü yetmez. Bu nedenle, daha düşmanlarıyla ilk karşılaşmasında, "size söyleyeceklerim belki garip görünebilir toplumcu, ilerici, inanlıkçı beyler; ama ben insanlıkla hiç ilgilenmiyorum, beni korumayan hatta genellikle benimle sadece bana zarar vermek için ilgilenmiş olan toplumu korumaya çalışmıyorum hiç; onlara olan saygımı yok ederken ve onlara karşı tarafsızlığımı korurken, toplum ve insanlığın bana hala borçlu olduğunu düşünüyorum" ⁸ diyen Dantes, kendi eylem kurallarını kendisi belirliyor. Ve iyiliğin dilini benimsemiş biri, eğer bu dili her kullandığında, karşısında vahşetin dilini kullananları buluyorsa, dilini değiştirmekten başka bir çaresi olmadığını düşünmeye başlar. Bu nedenle Dantes, trajik

---

8. A.g.e., s, 377.

9. A.g.e., s, 249.

bir biçimde, hak yerini bulsun diye erdemi bir tarafa iter. "Elveda iyilik, insancılık, minnettarlık... Yürekte açan tüm duygulara elveda!... İyileri ödüllendirmek için kendimi Tanrı'nın yerine koydum... Kötüleri cezalandırmak için intikam Tanrısı yerini bana bıraksın şimdi" ⁹. Ve Dike'nin zedelenen hükmü, sarsılan egemenliği için Nemesis'i yardıma çağırır.

Yıkıcı olmaya karar vermiş kişi, eğer ölümü kanıksayacak kadar güç kazanmış biriye, yıkım kaçınılmazdır. Dantes, kendi dünyasının harabeleri üzerine inşa edilen lüks dünyayı da harabeye dönüştürmek için hiçbir fedakarlıktan ve maliyetten kaçınmaz. Hiç kimsenin, yıkımlar üzerinde kalıcı bir huzur bulamayacağını kanıtlamak için tüm gücünü kullanır. Ve Dumas'ın devası eserinin boyutu, Dantes'in intikam almaya yönelik planları ve onları gerçekleştirmek için attığı adımların hayrete düşürücü boyutu tarafından yaratılır. Böylece, kötülük yapmış herkes, izi bir daha silinmeyecek bir mutsuzluğa teslim olur. Dantes ise, koruyuculuğunu üstlendiğin güzel Yunanlı kız Haydee ile yeni bir yaşamın kapısını aralar.

Dantes'in mücadelesi, aslında nadir görülen bir sonla sonuçlanır; çünkü intikam, çoğunlukla arkasında taşıyıcısının yaşamında da derin yaralar bırakarak terk eder yürekleri. Ama yine de kaçınılmazdır. Dantes yaptıklarından başka hiçbir şey yapamazdı. Uğradığı haksızlığı yasalar yoluyla düzeltmesi olanaksızdı; çünkü bizzat yasalar aracılığıyla felaketin kucağına atılmıştı. Üstelik siyasi ve yasal koşullar, haksızlığa uğradığı ilk dönemdekinden çok daha fazla düşmanlarının lehine işliyordu; zira kendisine düşmanlık edenler, her türden yasal düzenlemeye ve uygulamaya müdahale edebilecek konumdaydılar. Dantes'in yaşamı bir kez daha Platon'u düşün dünyasını en keskin biçimiyle doğrularken, toplumsal olgular bu düşün dünyasından bihaber yasa koyucular ve tatbik ediciler tarafından yönlendirilerek, insanı felakete sürüklüyor. Öyleyse yasalar mutlak bir şekilde onarıcı adaleti gerçekleştirmediği sürece, intikam duygusunun kötülüğünü ilan etmek mantığa uygun olmadığı gibi, onu ortadan kaldırmak da olanaksızdır. Oysa daima onarıcı adaleti gerçekleştirdiklerini bir yana bırakın, yasalar küçümsenmeyecek ölçüde adaletsizliği desteklerler. Adaletsizliğe yol açmadıkları varsayılsa dahi, onarıcı bir işlevden ziyade, cezalandırıcı bir işleve sahipler. Üstelik intikam daima yasaların gücüne karşı işlemez, kimi zaman bizzat yasalara hizmet eder. Kaldı ki, intikamın her zaman yasal alanla ilgili olduğu da iddia edilemez; çünkü adalete ilişkin bir duygu olmasına rağmen,

intikamın müdahale ettiği alan, çoğunlukla hukuksal alan değil, etik alandır. Zira kişisel ilişkilerde ortaya çıkan, hukuksal olmayan, fakat etik alanla ilgili bir haksızlık karşısında yasaların yapabileceği hiçbir işlem yoktur. Öyle ki, olup bitene yasalar ne karşılık verebilir, ne de düzeltici bir rol oynayabilir. Aristotelesçi adaletin bir erdem olması da bundandır. Ve intikamın adalet talep etmesinin nedeni, adalet ile yasalar arasında hiçbir zorunlu ilişkinin olmadığına yönelik bilinçtir.

Dantes suskun kalıp kendi dünyasının yıkıntıları üzerine yeni bir dünya inşa ederek yaşamaya devam edemezdi; çünkü kötülerin iktidarının devam etmesine göz yumacaktı. Onun dünyasını yıkanlar, başkalarının da dünyasını yıkmaya devam ediyorlardı ve her yıkımla kendi dünyaları daha güçleniyordu. İntikam alan ya da almayı kafasına koyan kişi, zaman zaman kötülük yapmak zorunda kalsa da, aslında kötülükle mücadele eder. Elbette kötülük, her zaman kötü insanlar için cesaret kaynağı değildir, ama kötülüğün zafer kazanması daima onların cesaretini besleyen bir gıdadır. Ve intikam, kötülük yapmamayı koşula bağlamış kötücül insanlar için caydırıcı bir işleve sahiptir. Dantes Tanrı'nın oğlunun buyruğuna uyup öteki yanağını da düşmanlarına çevirseydi, kesinlikle erdemli davranmış olmayacaktı, aksine hem helak olacaktı hem de kötülüğün zafer kazanmasına katkıda bulunacaktı; zira kötülerin, iyilerin soylu edimleri karşısında duygulanacaklarını beklemek haddinden fazla kibarlık olur.

Öyleyse Dantes'in yapıp-ettiklerine, eylemlerine anlamını veren şey, hasımlarını cezalandırma isteği ya da onlarla hesaplaşma arzusu değildir, adaletsizliğe karşı duyduğu nefrettir. O, varlığıyla bir insanın tepkilerinin şiddetinin, korumaya çalıştığı değerlere karşı duygularının şiddeti tarafından belirlendiğini kanıtlayan trajik bir kişidir.

Ama intikamın doğasına yönelik bu türden argümanların insanlığın yıkımı olacağına yönelik korku her türden temelden yoksundur; çünkü intikam etki değil, tepkidir. Bir neden ya da amaç değildir, bir sonuçtur ve araçtır. Dantes'i hem yargıç hem de cellat yapan bu duygunun kendisi değil, bu duyguyu uyandıran dünyadır. Dantes'in eylemleri, onun çilesini yaratan dünyanın maruz kalmak zorunda olduğu sonuçlardır. İntikam dünyaya kötülük katmanın peşinde koşan bir duygu değil, kötülüğe, belki hırçınlığından dolayı kolay bir biçimde kabul görmeyen bir karşı çıkıştır. Kötülük üretmeye yönelik her etki kötüdür, ama kötü görünümü her tepki kötü değildir. Elbette bu, intikam dahil her tepkinin zorunlu

olarak iyi olduğu anlamına gelmez. Üstelik intikam, her zaman etkide bulunana eşit ölçüde ve aynı araç ve yöntemlerle bir tepki vermek de değildir.

İntikama ilişkin korkunun temelinde, onu şiddetle özdeşleştiren geleneksel yaklaşım yatar. Ancak intikam kesinlikle şiddetle hiçbir zorunlu bağ taşımaz. İntikamın çoğunlukla şiddet aracılığıyla alınması, bu duygunun tek metodunun şiddet olmasından değil, intikamın taşıyıcısının şiddeti bir metot olarak kullanmasından kaynaklanıyor. Oysa Dantes intikamını en şiddetli biçimde almış olmasına rağmen, hemen hiç şiddete başvurmamıştır. Yaptığı şey, temelde hasımlarının oyunlarını, karşı oyunlarla bozarak haksız bir biçimde elde ettikleri tüm imkanlarını kaybetmelerini sağlamaktır.

Her şeye rağmen, Dantes'in yaptıklarının kabul edilemez olduğu iddia edilebilir. Ama aslında kabul edilemez olan şey, onun eylemlerinin içkin doğasından ziyade o eylemleri başlatan süreçte gizlidir. Kabul edilemez olan, insanı rahatsız eden, "olmaması gerekirdi" dedirten şey, Dantes'i cehenneme göndermeyi benimsemiş niyetle başlar; zira bu korkutucu eylemler süreci Dantes'in olaylara maruz kalmasıyla başlamıştı zaten. Ve intikam alma süreci, intikamın taşıyıcısına da her zaman makul görünmeyebilir; çünkü adalete yönelik her talep, erdemin dünyasına vurulan bir darbeye dönüşebilir. Bunu sezen Dantes, "izlediği ağır ve dolambaçlı yolla intikamın doruğuna gelince, dağın öte yanında kuşku uçurumunu görmüştü"¹⁰. Bu nedenle, yirmi yıldan fazla süre için kemiren duygulara rağmen, amacına ulaştıktan sonra ebedi bir huzura kavuşmaz, aksine kuşkların kemirici dünyasına adım atar. Kuşkusu sözlerine dökülür: "Hay Allah! diye devam etti, kendime saptadığım amaç saçma bir amaç mıydı? Yoksa on yıldır yanlış yolda mıydım? Hay Allah! Bir mimarın tüm umutlarını bağladığı yapıtın, olanaksız değilse de en azından kutsallığa saygısızlık yapıtı olduğunu kanıtlaması için bir saat yeter!"¹¹.

Ama zaman zaman eserinden kuşkulansa da, her mimar eseriyle genelde gurur duyar. Dantes ağır bir yükten kurtulmuştu, ama yeni bir yükün ağırlığını da sırtında uzun zaman taşıyamazdı. "Bu düşünceye

---

10. A.g.e., s, 1001.

11. A.g.e., s, 1001.

12. A.g.e., s, 1001.

13. A.g.e., s, 994.

alışmak istemiyorum, bu beni deli eder. Bugünkü düşünme biçimimde eksik olan şey, geçmişin tam olarak değerlendirilmesi, çünkü ben bu geçmişi ufkun öbür ucundan gözümde canlandırıyorum. Gerçekten de ilerledikçe, ortasında yürüdüğümüz manzaraya benzeyen geçmiş, biz uzaklaştıkça siliniyor. Düşlerinde yaralanan insanların başına gelen benim de başıma geliyor, onlar, yaralarını görür ve hissederler ve sonra yaralandıklarını anımsamazlar" ¹². Ama ne olursa olsun, ne denli güçlü neden bulursa bulsun, Dantes'in kendisiyle konuşma zorunluluğu kuşkusunun can sıkıcı doğasında yatar. Ve derine işleyen yaraları ile yaptıklarına dair kuşkusu, trajik kahramanların yazgısının sonucudur. "sadece o [Tanrı], benim kinsiz ve kibirsiz, ama pişmanlık duyarak çekip gittiğimi biliyor; sadece o bana verdiği gücü kendim için ya da anlamsız nedenler için kullanmadığımı biliyor" ¹³. Trajik kahraman, yapmak istemez, ama yapar, zira trajik durum yaşanan bir durumdur, kaçınılmazdır, zorlar ve yolunu bulur. İntikamın tetikleyici gücüne teslim olan trajik kahraman, adalet uğruna yapar yaptığını. Zira adalet duygusu talepkar bir duygudur ve merhamet, adalet istemi karşısında suskun kalır. Dantes'e güç veren Tanrı, adaletin tanrısı; yani Dike, adalet arayıcısının kalbine yerleşir ve kısık bir sesle mırıldanır: İntikam adaletin estetiğidir.

Kaynakça

- ADUGİT, Yavuz, Etikte Akıl ve Duygu İkilemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2007.
- ARİSTOTELES, Nikomakhos'a Etik, çev. Saffet Babür, (Ankara: Ayraç Yayınları), 1997.
- ARİSTOTELES, Retorik, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul: YKY), 1998.
- ARİSTOTELES, On the Soul, Parva Naturalia, On Breath, Cilt VIII, çev. W.S. Hett, (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press), 2000.
- Bauman, Zygmunt. Postmodern Ethics. (Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell), 1993.
- DUMAS, Alaxandere, Monte Cristo Kontu, çev. Aysen Altinel, (İstanbul: İthaki Yayınları 2003)
- ERHAT, Azra, Mitoloj Sözlüğü, (İstanbul: Remzi Kitabevi), 2000.
- HARTMANN, Nicolai, Moral Phenomena, çev. Andreas A.M. Kinneging, (New BRUNSWICK (U.S.A) and London (U.K): Transaction Publishers), 2002.
- HARTMANN, Nicolai, Moral Values, çev. Andreas A.M. Kinneging, (New Brunswick (U.S.A) and London (U.K): Transaction Publishers), 2003.
- HUME, David. A Treatise Of Human Nature (ed.): D.F. Norton and M. Norton, (New York: Oxford University Press), 2001
- KANT, Immanuel. Pratik Aklın Eleştirisi, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, (Ankara: TFK Yayınları), 1999.
- NEHAMAS, Alexander, Edebiyat Olarak Hayat, çev. Cem Soydemir, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), 1999.
- NIETZSCHE, Friedrich. The Gay Science. çev. Walter Kaufman, (New York: Random House Inc.), 1974.
- NIETZSCHE, Friedrich. İnsanca, Pek İnsanca, çev. Mustafa Tüzel, (İstanbul: İthaki Yayınları), 2003.
- NUSSBAUM, C. M. The Therapy of Desire, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press), 1994.

OAKLEY, Justin. *Morality and the Emotions*, (London and New York: Routledge), 1992.

PLATON, Statesman. *Philebus, Ion, Cilt VIII*, çev. Harold N. Fowler, W.R.M.Lamb, (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press), 2001.

REEN, O.H. *The Emotions*, (Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers), 1992. SCHELER, Max. *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*, Evanston: Northwestern University Press, 1985.

SCHOPENHAUER, Arthur. *The World as Will and Representation*, Cilt I, çev. E.F.J. Payne, (New York: Dover Publications, Inc), 1969.